

Csoóri Sándor íróval Grezsa Ferenc irodalomtörténész beszélget

1989. november 29.

<https://mediateka.ek.szte.hu/items/show/27032>

Hangfájl: 073_074.mp3

Átirat

[00:00:01](#)

Beszélő 1: Nagyon-nagyon sok szeretettel köszöntöm a Móra kollégiumban Csoóri Sándor költőt és Grezsa Ferenc irodalomtörténészt, de többségük tanár úrnak ismeri vagy fogja megismerni, azt hiszem, Grezsa Ferencet. Csoóri Sándor már nagyon régen volt a kollégiumban, ha visszagondolunk 1981-ben, sajnos annak a hanganyaga nincs meg. Nagyon sajnáljuk, mert most nagyon-nagyon érdekes lenne.

[00:00:29](#)

Beszélő 1: A másik időpont pedig, ha jól emlékszem, 1984-ben Kallós Zoltánnal együtt, egyszer egy délután hirtelen megtudtuk, hogy Csoóri Sándor [...] Kallós Zoltánnal és akkor volt egy délutánunk, egy esténk együtt és azóta sajnos nem találkoztunk. Éppen ezért nagyon nagy öröm, hogy közöttünk van és megkérném akkor Grezsa Ferencet egy kicsi bevezető megtartására és utána lehet majd kérdezni Csoóri Sándortól is. Köszönöm.

[00:01:09](#)

Grezsa Ferenc: Tisztelt hallgatóság. Amikor a riporter megkérdezte, prózáirónak vagy költőnek tartja-e magát, Illyés felelete így hangzott: „*Költőnek. Minden más művet odaadnék egyetlen versét*”. Meggyőződésem, hogy ma Csoóri Sándor is hasonló választ adna tudakozódásunkra. Vezető műfaja a líra, életművének, mint egy forró magva alkotói pályájának irányjelölője. Több okból is. Egyrészt az emberfogyatkozású haza földjén a legtöbb esélyt kínálja, tán a személyiségszabadság küzdelmének sikerére.

[00:01:54](#)

Az énvilág és a világ én megteremtésére, a külső és belső valóság költői birtokba vételére. Míg az úgynevezett objektív, tárgyias költészet a lírai ént általános alannyá absztrahálja, majd a vers perifériájára szorítja, míg az új avantgárd irányzat a költő státuszát médiummá jelentékteleníti, egy előre kész esztétikai modell gépies lebonyolítójává, automatájává fokozza le. Csoóri a veszendőnek vélt személyiséget a költemény középpontjába állítja, élesen kirajzolja.

[00:02:39](#)

Az én fellázad, a lét elidegenítő, szürkítő, elmechanizáló kopársága ellen. Több akar lenni, mint léha szökevény vagy szemlélődő világtanú. Epizódok, töredékek helyett a teljes történet élésére jelenti be igényét. A létezés enciklopédiájaként egyszerre éli meg a bűntelen bűnösség tragikumát, a tehetetlenség sorsállapotát, és a mozgó akarat reményvillanásait, sőt, a transzcendencia határvonalára érkezve Istennel is el-eltársalog.

[00:03:22](#)

Közegét, miliójét az egyszerre konkrét, elvont és mitikus téridőt összetett líraépítő módszerrel szervezi. A látomástermő képzelet, a hitelesítő emlékezet, és a távlati nyitó gondolat kölcsönhatásában. Így társul például egyik jelentős versében, *Az elmulasztott utak* keserűségéhez a fűvel benőtt ösvény emléke és a kolozsvári gyászmenet víziója. A személyisége kiemelése az énkifejező élménylíra feltámasztásának kései kísérlete lenne?

[00:04:06](#)

Súlyos hiba volna konzervatív gesztusnak minősíteni. Korszerűségét nem csak a filozófiai gondolkodás újabb fejlődése, a személyiségre építkező egzisztencializmus reneszánsza igazolja, hanem a mozgásba lendült történelem is, amely az ember determináltságáról sorsformáló lehetőségeire helyezi át a hangsúlyt.

[00:04:34](#)

E látópontról szemlélve nehéz egyetérteni a kritikai vélekedéssel, mely Csoóri új kötetében, *A világ emlékművei* kompozíciójában a válságot állapítja meg, az eltévedést Dante erdejében. Az emlékmű metaforája nem értelmezhető csupán a befejezett múlt jelképeként, sokkal inkább a múltat a jövőbe szövő folytonosság vállalásaként. Emlékművet a jövőnek szoktunk állítani.

[00:05:12](#)

A kötet voltaképp a korábbi versalkotó törekvések kristályosodását, töményedését példázza. Az egzisztenciális szikrázást egy pillanatra se csillapítja benne fáradtság, rutin vagy netán önismétlés. Olvastán mindvégig érezzük a felfedezés örömét. Kiss Ferenc régi találó kifejezésével a mozarti megrendülés katartikus élményét. Ha a líra Csoóri életművében az éjszakai én birodalma, az esszé a nappali én terrénuma.

[00:05:51](#)

A '40-es, '50-es években hanyatlásnak indult műfajt a magatartás forradalmának új energiával tölti fel. Türelmetlen és sarkító igazságkeresés hevületével, a kompromisszumokat elutasító morál nemes elfogultságával, a magyarság történelmét a hatalomtól visszaperlő indulattal. Szükség is van rá, mert értekező prózánkat hol az esztétizmus, a metaforitisz betegsége

halványítja, hol pedig a filológia lomposítja el a megemészthetetlen adathalmaz nehézkességével.

[00:06:32](#)

Csoóri a tanulmányt gondolat és meggyőződés páros szívdobogásával írja, melyben nemcsak az eszme az igazság hordozója, hanem ami hozzá társul, a lírai közérzet is. Számára lépéstudatkettősségét áthidaló műforma, melyet az elvi és érzelmi fölismerések egyensúlya jellemez. Csoóri esszéi teljesítményének csak javára van a politizálás szenvedélye. Ahelyett, hogy perspektíváját beszűkítené, a közírás frissességét és elevenességét kölcsönözi neki.

[00:07:12](#)

Gondolatmenetből sohasem hiányzik a történelmi érdek és távlat. Szembetűnő pályáján a műfaj változatgazdagsága is. A portrétól a műelemzésig, a lét meditációktól az alkalom szülte ürügy esszéig, a publicisztikától az esztétikai tanulmányokig terjed a skála. Újabban legalábbis az utolsó próza kötet, a *Készülődés a számadásra* tanúsága szerint mintha előtérbe kerülne a summázó nagyszé.

[00:07:49](#)

Csoóriban új terv fogamzott meg: a pályáösszegező szociográfiát és önéletírást ötvöző memoár regény igénye. Fordulóponthoz érkezett volna esszé írói pályáján? Tisztelt hallgatóim. A legtöbb, amit Csoóri Sándorról elmondhatok: költőként, íróként, gondolkodóként a legkülönbek közül való. Mégis egyoldalú lenne a kép, ha politikai szerepét homályban hagynám.

[00:08:24](#)

Mondandómat pontosítással kell kezdenem. A szellem politikáját képviseli ő, a politika szellemiségében. Jó ügyek kezdeményezője és részese. Anélkül azonban, hogy belső függetlenségét feladná. A szellemnek meztelennek kell lennie, fegyvertelennek és kiszolgáltatottnak, hogy páncélos, fegyveres és megalázhatatlan legyen, vallja Németh Lászlóval.

[00:08:58](#)

A minden időben nélkülözhetetlen lutheri eretnecség legtisztább képlete kortárs irodalmunkban. A politikát jóval megelőzve és a hivatalos megbélyegzést is vállalva tárta fel sorsproblémáinkat. A dunai könyv előszavában a kisebbségi magyarság helyzetének tarthatatlanságát. A *Nomád napló*ban a kádár diktatúra morális züllését, a demokratikus megújulás szükségességét.

[00:09:29](#)

A mai politika zűrzavarában hiteles személyiség, azon kevesek közül való, akinek alakja körül tán még a magyar progresszió egysége is létrejöhetne. Számára az emberi jogok érvényesülése és a nemzet emelkedése egyazon dolog, anélkül, hogy e szintézisének kétlelkűség vagy gondolkodásbeli eklektika volna az ára. Erénye a karakteres világkép, a kritikai mértéktartás és a szépítő, jobbító szándék, amely értékekre a két korszak közt támadt történelmi vákuumban olyan nagy szükségünk van.

[00:10:17](#)

Kedves Sándor, három kérdés rejtőzik a bevezetőben. Az egyik: hol húznád meg a határvonalat személyes és tárgyas költészet között. Van olyan vélemény, például Nemes Nagy Ágnesé, hogy a tárgyas versben voltaképpen a személyiségjel [...]. A második kérdés a számadásodra vonatkozik. Van-e időd hozzá? Rajta dolgozni. És végül a harmadik, ez politikai kérdés, hogy a szellem politikája felől nézve, hogyan ítéled meg a politika szellemét ma?

[00:11:12](#)

Csoóri Sándor: Kedves hallgatóim. Mindenekelőtt köszönöm Grezsa Ferenc barátomnak, tanár úrnak a bevezető szavait. Olyan régen hallottam már e féle meghitt baráti szavakat, mert állandóan csak politikát hall az ember, szóval hosszú-hosszú idő óta mindet(?) szinte úgy tudtam hallgatni, minthogyha nem is rólam beszélt volna, hanem egyáltalán van egy irodalmár, aki egy íróról beszél és ezt jó volt hallgatni. No, ez, ha szidott volna, akkor is szívesen hallgattam volna.

[00:11:56](#)

Hát először ne a kérdésre válaszoljak, hanem arra a kérdésre, amely csakugyan régtől fogva mindig is izgatott. Hogy, ha az ember több műfajjal kacérkodik, akkor mit szeret jobban, mihez vonzódik? Vershez vagy prózához? Életemet végigkíséri ez a különös kettősség, de ha valaki megnézi a magyar irodalmat, akkor ez nem is olyan nagyon nagy újdonság, csak valahogyan az emberi tudatban a költészet műfaja, a próza műfaja nagyon külön él és külön vált.

[00:12:33](#)

Ha csak Petőfire gondolunk, olyan kitűnő prózát írt, újított annyit a prózában, mint a versben Petőfi például. Szóval érdemes lenne egyszer erre a rangra emelni a költészetét. Az, hogy kevesebbet írt, nem számít. A Petőfi prózát, ha valaki most elolvassa, nincs benne semmi kényeskedés, turbékolás, nincs benne semmi szépelgés. Nagyon pontos, ironikus, tiszta, egyértelmű, a jellem közvetlenül fejeződik ki a nyelvben és a látásban is, világlátásban.

[00:13:17](#)

Ugye, aztán ha végigmegyünk, jövünk egyre közelebb, Illyésnek, Adynak, Babitsnak, Illyésnek, mindegyiknek kitűnő a prózája. Éppen így is jutott eszembe, mikor Feri ugye a költő és a prózaíró felől faggatózott Illyést illetően. Egyszer velem is megtörtént, a '60-as években az Európa eszpresszó akkor újult meg és én oda jártam, mert nem volt lakásom.

[00:13:55](#)

És minden reggel korán, fél nyolckor már beültem, hogy dolgozzam. Egy alkalommal Illyés is bejött, de ő előbb ott volt már, és amikor én odaérek, egyszer úgy háromnegyed 8 körül, látom, Illyés ott ír. Hát azt gondoltam, hogy az nem lehet, hogy én ugyanabban a házban vagy épületben írjak vagy teremben írjak verset, ahol ő is valamit ír. Gondoltam, most nem ülök le írni, [...] nem szoktam, de akkor dacból, s tudatosan kértem egy fél decit.

[00:14:34](#)

Ha már bejöttem, akkor mégse jöjjen be semmiért. És megittam a fél deci konyakot és láttam, fölneéz Illyés, és megörült és odaint, hogy menjek oda. Hát elkezdünk beszélgetni, neki mindig az volt az első mondata, „*no, hogy van az új nemzedék? Biztos azt várja, hogy már mi meghaljunk, ugye? Természetesen*” azt mondja „*mi is, amikor fiatalok voltunk, láttuk a New York kávéházban, hogy ott vannak Kosztolányiék, 40 évesek, hát azok már halálra érettek*”, ők huszonegynéhány évesek voltak, na, hát így évődünk.

[00:15:12](#)

És amikor az ember nem mer kérdezni, mondjuk, egy ilyen személyiségtől, akkor én még ugye nagyon szemérmesen tapogattam őt körül, a sors aztán később megadta nekem a '70-es évektől kezdve szinte, hogy minden héten találkozzam vele. A '80-as években meg ő követelte ki azt, hogy mindig menjek föl hozzá. Na, ezt csak mellékesen mondom, de akkor még tapogatva, puhatolózom olyan kérdésekről, amelyeket talán nem is illene megkérdezni. De zavaromban megkérdeztem, hogy hát Gyula bácsi, hát, hogy ír prózát, hát, mert láttam, hogy éppen prózát írt, azt mondja, „*kérlek szépen, bal lábbal*”.

[00:15:54](#)

Aszondja, hát, ha nem szégyellném magamat, s nem lennének ilyen nagyon előkelő helyen, mint ez a presszó, akkor itt is bal lábbal írnám, aszondja, odahaza mindig. Na, jó, ez a tréfa volt és komolyra fordította, azt mondja, igen prózát egy készenlétben lévő szellem az mindig tud írni, de a vers az igazi. Igen, a vers és őt is mindig az izgatta. Előfordult néha, amikor költészetről beszéltünk, ott gyúlt föl igazán.

[00:16:30](#)

És akkor derült ki, hogy mennyire művelt a világirodalom, a világ költészet mennyire ott van a(z) agysejtjeit között. Úgyhogy ez csak úgy eszembe jutott, gondoltam, hogy elmondom, mert engem is a vers érdekel, izgat legjobban. Sajnos olyan életet éltünk, hogy nem lehetett teljesen átadni, nem tudta átadni magát az ember teljesen a költészetnek. A világnak mindig voltak olyan elintézetlen ügyei, amelyek nem fértek bele a versbe. A mi világunk teli volt magyarázattal, magyarázkodással, teli volt olyan félmegoldásokkal, amelyek iszonyodnak a verstől.

[00:17:17](#)

Ugye, a vers nem ismeri a kompromisszumot, egyáltalán. Tréfából szoktam mondani, hát nem lehet egy szerelmes versben azt mondani, hogy egy kicsit szeretlek, egy kicsit nem szeretlek, hát alkudjunk meg valahogyan, ugye ilyen vers nincsen. De nem lehet alkudni se a halállal, se az istennel, se a sorssal, a vers ezt kiveti magából.

[00:17:40](#)

Na, hogy az első kérdésedre most már mégiscsak válaszoljak, a személyes és a tárgyas költészet. Kezdetől fogva a személyes költészet érdekelt. Megmondom miért: azért, mert az az európai költészet, amelyik Rilkével, sokakkal, Elliottal eljutott a személytelen költészetig, úgy éreztem, hogy az nagyon különleges szellemi gazdagodás eredménye volt, egy korszaké, a modern költői korszaké, amit Európa kiizzadott magából. A mi korunkban, amikor éppen a társadalom a személyiséget elnyomta, nem engedte azt meg, hogy a személyiség az legyen, aki, úgy éreztem, hogy ez ellen a helyzet ellen föl kell lázadnia a költőknek.

[00:18:37](#)

Mert nem a személyiség túltengéséről van szó ebbe a korba, vagy volt szó ebben a korban, éppenséggel a személyiség megszűnéséről, megszüntetéséről. Úgyhogy nekünk vagy nekem ezért kellett verekedni akkor, amikor mindenki egy kicsikét elkezdte a saját személyiségét, és hát talán így, talán úgy, akkor a költészetnek azt kell mondani, én így gondolom.

[00:19:07](#)

Ráadásul a magyar költészetben, ajánlom egy irodalomtörténésznek, hogy nézze meg, hogy mennyire előtérbe került ez a bizonyos én költészet. Ugye Ady mindig, majdnem mindig első személyben ír, József Attila szinte mindig, ha most elkezdenénk ezt a különös kutatást, ugye „*a rakodó part alsó kövén ültem*”, vagy „*itt ülök csillámló sziklafalon*” vagy „*harminchat fokos lázban égek, mindig, s te nem ápolasz anyám*”. Vagy „*ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott hazafelé menet, íme, hát megeltem hazámat*” csak jutnak eszembe a versek, a vers címek, folytassák önök is magukban ezt, és meglátják, hogy ez az első személyes hang leütés.

[00:19:57](#)

Jöjjenek előre, itt van még néhány szék, bocsássonak meg mások, nyugodtan jöjjenek ide. Igen 1, 2, 3, 4, 5. Jöjjenek, erre azt hiszem, hogy egyszerűbb, hogyha folyosón. Igen. Ide is lehet, hozzanak be, még van hely.

[00:20:45](#)

Tehát úgy látszik, ez a személyesség ez valamiképpen talán a magyar költészethez is a vallomásosság sokkal jobban hozzátartozik. Persze ez talán egy picikét túlzás, de ha a világirodalomból két olyan nagy példát emelünk ki, mint például Dante és Villon, ugye Dante szinte személytelen költő a maga megteremtett világával. Tudom, hogy őróla van szó mindvégig, de a lírai vallomásnak az a közvetlensége, ami az egyéni sorsot is magába öleli, az hiányzik úgy belőle. Tehát a közvetlenség, a vallomás forrósága, a tévedések, a bűnök, satöbbi, satöbbi, azok bizonyos távolságból tűnnek csak föl.

[00:21:42](#)

Villon pedig a legszemélyesebb módon mondja a magáét. És hogyha azt mondom, hogy Villon ezzel a személyességével, azzal, hogy be merte vallani vágyait, bűneit, mindenét, szinte akkor, amikor nem volt olyan egyszerű ezeket bevallani, ugye ezzel forradalmasította a magunkról való gondolkodást. Az európai ember a személyiségbe vált igazán nagygyá. A nagyságot nem lehet személytelenül elképzelni szerintem. Beethoventől, Nietzschétől kezdve József Attilától, Bartóktól kezdve valamiképpen a személyiség nagygyá válása is ott van.

[00:22:42](#)

Na, most ez a korszak ezt nem akarta. Nem akarta, hogy a nagyság megszülessen, megengedte azt, hogy legyenek sikeres emberek, rövid ideig. Ilyenek vagy olyanok, hamis alapokon kiinduló sikeres emberek, de hogy igazán nagy emberek legyenek, nem engedte meg ez a korszak, mert ha lettek volna a nagy emberek, azok szabad emberek. Azok a kicsinyek uralmát nem tudták volna elviselni és ez komoly gondot jelentett volna.

[00:23:13](#)

Tehát én azt gondolom, hogy a mi korunkban a személyesség, az a lázadás, az egyéni lázadás bizonyos formája volt. Egyéni szabadságharc volt. Én, bocsássonak meg, hogy ilyen vallomásba is belekezek, arra törekedtem, hogy én védtelen legyek. Kiszolgáltatott legyek, mert úgy gondoltam, ha én védtelen vagyok, akkor mindenhez van jogom. Ahhoz is, hogy másról beszéljek, hiszen engem már megvertek, engem már meg megaláztak, megbüntettek, kitiltottak, letiltottak, bármit, és akkor én ebből teremtettem magamnak szabadságot.

[00:23:56](#)

Sőt, miután volt elég, hogy mondjam, milyen szót mondjak, volt elég önismeretem ahhoz, hogy tudjam, hogy abban a korszakban, amelyik elmúlt, abban a 20-30 esztendőben igazán nem tudtuk kifejezni azt, ami bennünk volt. Hiába, nem azért, mert nem volt bátorságunk, hanem azért, mert egy korszak csak úgy tudja megteremteni még az igazság, az objektív dolgok kimondását is, hogyha nagyon sokan mondják.

[00:24:40](#)

Szóval, ha nincs, nincsenek meg az objektivitásnak a feltételei, mert annak ugyanúgy meg kell lenni, mint ahogyan a szabadságnak meg kell lennie, nem lehet. Például ezért nincsen asztalfiók irodalom, egyik korszakban se igazába. 1-2 mindig van, de jelentős asztalfiók irodalom nincs, se az oroszoknál, nincs se a lengyeleknél. Nem volt se a magyaroknál. Ugye azt lehetne hinni, hogy eltelt a 40 év és majd jönnek elő az asztalfiókból különféle remekművek. Nem jöhetnek elő, mert ahhoz, hogy remekművek szülessenek az irodalomban, ahhoz nagyon sok szabad gondolatnak kell hullámozni a társadalomban.

[00:25:24](#)

Embertől emberig, mert azok csiszolják ki végül is azokat a gondolatokat, amikből új érzések, új gondolatok, új képzetek, új képzelet születik. Tehát én azt gondolom Ferenc, hogy ez a személyesség, ez az én számomra kötelező volt a személyes szabadságharcom egyik esélye és lehetősége. Hát a határ ott van, mert azt is kérdezted, ahol az ember ezt eldönti. Mert én tudom, hogy lehet úgy is irodalmat teremteni, hogy éppenséggel elkülöníti magát az ember ettől a korszaktól, nem fogadja el a kihívásait, hanem azzal a távolságtartó arisztokratizmussal, jó értelművel is, azt mondom, hogy nézem ezt a világot, de megkülönböztetem magam tőle.

[00:26:25](#)

Elkülönítem magamat tőle, de ezt csak személytelenül tehetem meg, mert ha már személyes vagyok, akkor már nem vagyok, nem lehetek arisztokrata, már irodalmi arisztokrata. Nem lehetek elegáns, hanem akkor belekeveredem mindenféle, ugye utcai harcba is a szellem élet területén. Én nekem ugye József Attila magatartása volt a költészetben az egyik legizgatóbb magatartás, éppen ezzel a személyességével.

[00:27:07](#)

Van egy verse, amit én mindig is szoktam idézni, nagyon kevesen emlegetik. A halála előtt, amikor szanatóriumban volt, a Siesta szanatóriumban, akkor hírt egy három szakaszos verset. A versnek a két sora hallatlanul izgalmas: „*le vagyok győzve, győzelem, ha van, de nincs, akinek megadjam magam*”. Ennél szebbet a 20. században nagyon kevesen írtak. Mondják el magukban újra, nem így vagyunk mindnyájan? Le vagyunk győzve. Győzelem, ha van, de

nincs, akinek megadjuk magunkat. Szóval a 20. század szabad ember legszebb önvallomása. Ezt a személyességet szeretem, nekem itt a határ.

[00:28:04](#)

Akkor a másik a számadásra van-e egy idő, ugye? Az volt. Egy esztendeje nem tudok leülni az íróasztalomhoz, szinte csak levelet írni néha, ami kötelező szinte. Nagyon rossz és haragba is vagyok magammal. De egyszerűen olyan időket élünk, hogy az elmúlt huszonöt évben, ha csinált valamit az ember és abból lett valami, társadalomban, a közéletben, politikában, akkor nagyon nehéz hátat fordítani ennek. Ha elintéződött volna már, ha jöttek volna az új politikusok, akik mindazt, ami felhalmozódott a szellemi és a társadalmi életbe, ha azt átvették volna és csináltak volna belőle valami(t) magasra emelve, akkor az ember már rég visszavonult volna.

[00:29:36](#)

De folyton azt veszem észre, ez részben személyes tapasztalat, részben mások is, hogy nem tanultuk meg azt a politikai kultúrát, amellyel mondjuk, most kellene élnünk. És úgy érzem, hogy az a 30-40 év, amely engem arra kényszerített, hogy akaratom ellenére egy kicsikét Jónásként ugye, én nem akartam Ninivébe menni, nem akarok most se, de a cethal az közbejön mindig. És rákényszerülök azóta is egy év óta folyamatosan, hogy politizáljak. Tehát idő arra, hogy éppen azt a számadást megcsináljam, az utóbbi hónapokban tehát mondom, egy évben nem volt.

[00:30:36](#)

Pedig azt hiszem, hogy az lenne most éppen a kötelességem, hogy ne visszavonuljak, hanem előre vonuljak és az előre vonulás terepe pedig az irodalom. Tudniillik a magyar irodalomba hosszú idő óta, századok óta rengeteg politikai gondolat halmozódott föl. Rengeteg. És ebből a politikai gondolatból nem lett igazi politika. Majdnem úgy vagyunk a politikában, mint ahogyan a hőforrásainkkal: itt-ott föltörtek, fölbuzogtak, följöttek, aztán szétfolytak. Egyszerűen fürdőt kellett volna csinálni oda. Meleg gyógyfürdőket és egészen más körülmények között élnénk. Tehát politikai gondolat volt, politikus kevés.

[00:31:39](#)

És azt gondolom most is, hogy ebben az új helyzetben politikai gondolatokat is kellene az irodalomnak teremnie, mert abban a zűrzavarban, amiben most már kezdünk belecsúszni, én azt gondolom, hogy az irodalom az a legbelsőbb tulajdonságunk, amelyikbe a fertőzés, az nem ért be, nem szivárgott be. Szóval akármi történik a politikában, a közéletben, az irodalom az, ahonnan mindig meg lehet újulni. Tehát akármi volt, nem tudom én, a világháború előtt belezúdult az ország a világháborúba.

[00:32:31](#)

Ady megírta a háborúellenes versét, emlékeznek rá. Mi a címe? *Emlékezés egy nyár-éjszakára*, köszönöm szépen. Tehát megírta. Bármilyen történt a magyar politikai életben, mindig akadt író vagy írók, akik tudtak vigyázni arra a „*tiszta forrásra*”, idézőjelben használom ezt a szót, amelyikből meg tudott újulni a gondolat, meg tudott újulni az életakarat, meg tudott újulni a képzelőerő.

[00:33:21](#)

Ez Trianon után is így volt. Tehát amikor a nemzet a legteljesebb leveretésben volt, akkor is Babitsék, Kosztolányiék, aztán Németh Lászlóék olyan mértékben föl tudták szabadítani éppen az irodalom révén azt a történelmi élni akarást, amelyik mind a mai napig kitart. Tehát nekem most ez lenne a legfontosabb. Már régóta készülődöm is rá, hogy ezt megcsináljam. Nagyon nehéz elszakadnom attól a 20-30 esztendőről, amelyik engem a politikához kötött. Pedig világos fejjel tudom, hogy a politika az csak egy szelete az életnek. Akárhogyan is nézzük, egy vékony szelete, de az, hogy eluralkodott az életünkön, ezt én betegségnek tartom.

[00:34:19](#)

Különös nyomorúságnak tartom. Nem tudunk olyan könnyen szabadulni tőle. Sőt, azt is merném mondani, hogy nem volt az emberiség történetében talán egyetlenegy kor sem, amikor a politika ilyen mértékben, mint a 20. századnak ezekben az évtizedeiben rászakadt, ráfeküdt magára a történelemre. Ugye azzal éppen, hogy rádióban, azzal hogy televízióban, hogy az újságokat ilyen nagy példányszámban adják ki, ezzel a politika mindennapivá vált és jön, árad minden felől zúdul ránk.

[00:35:16](#)

És nem tudunk ellene védekezni. Gondolják meg, hogy hányféle hírt kapunk manapság a világ minden részéből. Erre nagyon szellemesen egy angol író, egy klasszikus angol író azt mondta, hogy „*az a hír, az az igazi hír, amelyik mindig hír marad*”. Tehát a szépirodalom. Mert a többieket úgy elfelejtjük. De az igazi híreket, amiket a művészet teremt, nem felejtjük el.

[00:35:54](#)

Úgyhogy ezért is óriási szükség lenne most éppen arra, hogy próbáljunk megteremteni valamilyen csöndekert is. Valamilyen leállásokat, tűnődésre való időt, alkalmakat. De mindenki rohan, mindenki hajszolja önmagát, a másikat, és így nem születik igazi gondolat. Egyszerűen csak a túllicitalás mámorában fogannak meg dolgok, azok pedig tudjuk, hogy hova vezetnek. Mindennek megvan a maga üteme. Jó, tudom, hogy hajt bennünket az idő, de nehogy túlhajszoljon bennünket az idő.

[00:36:38](#)

Most az irodalomhoz idő kell például. Ahhoz is, hogy elolvassa az ember, ahhoz is, hogy megírja. Sőt azt is mondhatnám, ahogyan az imént említettem, hogy maga a versírás számomra és az, hogy első személyben próbált az ember verset írni, az az ellenállás egyik formája volt. Maga a leírás, az írás ugyancsak egyre inkább az ellenállás formája lesz. Gondolják csak végig: árad ránk a világ a televízióból, az újságból kapjuk, kölcsön kapjuk, zuhog rám. A világot mindenki megnevezi. De ha valaki megpróbálja leírni, mennyi mindennel szembe kell néznie közben.

[00:37:25](#)

Mert egy rossz mondat mindig közbejön. Egy jelző nem akar az istennek se a tolla alá kerülni az embernek. Mert nem lehet úgy rohanni, mint ahogyan a híreket mondják, ugye az írással. Tehát a leírás, a szellem ellenállásának egyik kifejezője lesz, egyre inkább az én számomra. És ha írás közben végiggondol valamit nagyon az ember és belezsúfolja a mondatokba, egész biztos, hogy átmegy a hallgatóba.

[00:37:58](#)

Hacsak, itt terelem, mint ahogyan a híreket kapjuk, az átmegy a hallgatón, átfolyik, és inkább több a mérgezése, mint az igazi hatása. Úgyhogy ilyen szempontból érzem azt a különös belső kötelességet, hogy ha eddig a politikának nem volt külön autonómiája, hanem visszahúzódott az irodalomba, ugye? Mert erről volt szó. Hát emlékszem, hogy azokat a politikai gondolatokat, amiket odahaza a lakásukon, baráti társaságban elmondtuk, azokat nagyon áttételesen írtuk meg tanulmányban vagy máshol.

[00:38:47](#)

Például, ha én előadást tartottam, akkor én azokat elmondtam nagy nyilvánosság előtt. Ki is tiltottak mindig megyékből, volt időszak, amikor 4-5 megyében évekig nem szabad volt betennem a lábamat. Talán (a) hódmezővásárhelyiek is emlékeznek, talán a szegediek is, de az ország minden városát elmondhatom. Engem nem sértett különösebben, talán emlékeznek a barátaim, soha egyetlen egy rossz szóval nem említettem ezt a korlátozást.

[00:39:16](#)

Mert közben engem ez meg is nyugtatott. Tudtam, ha akadályoznak, akkor jó úton járok. Szóval ilyen értelemben ez volt az én kritikám, tehát ugye kritika nélkül nem nőhet az ember. Hát ezt a kritikát megkaptam. De hát most nem is akarok erről többet mondani. Volt még, ami...?

[00:39:48](#)

Greza Ferenc: Ami volt, az úgyis szóba kerül.

[00:39:49](#)

Csoóri Sándor: Szóba kerül, jó. Hát bocsássanak meg, én azt gondolom, hogy Ferenc te légy a karmester itt és segíts nekem abban, hogy kérdezzenek bármiről, ha tudok válaszolni, nagyon szívesen. És nem csak kérdezni lehet, hanem el is lehet mondani egy-két jó gondolatot, amely független talán az itteni dolgoktól, mert ha már ennyi ember együtt van, minden jó gondolatra szükség van.

[00:40:16](#)

Greza Ferenc: Köszönöm szépen a válaszod. Emlékszem, a '81-es ugyanebben a teremben volt. Akkor arról beszéltél, hogy annyira nincs ennek a nemzetnek történelme, történelmi tudata, ha véletlenül egy háború kitörne, nem tudnánk, mit tegyünk. Hát most háború nem tört ki, de kitört a politika, most se tudjuk, hogy mit tegyünk.

[00:40:39](#)

Úgyhogy azért a dolgok azonosak maradnak, bár ugye telik-múlik az idő sokszor. Én most átadnám önöknek a kérdés jogát, hisz azért van itt Csoóri Sándor, hogy feleljen a kérdésekre. Tessék, irodalomról, vagy amiről gondolják, hogy kíváncsiak. Tessék.

[00:41:15](#)

Kérdező 1: A *Nomád napló* című esszékötetében Csoóri Sándor nagyon érdekesen és lebilincselően ír azokról az eseményekről, különösen a '60-as évekből, amelyek arról szólnak, hogy milyen izgalmas volt akkor a költőknek egymás között együtt lenni. Ahogy befogadták a hazai és a külföldről jövő legkülönbözőbb hatásokat, és úgy emlékezett rá, hogy egymás után rajzolódott ki a különböző nemzedékek legkülönbözőbb csoportosulásai és együtt él vele(?) vagy egymáshoz kapcsolódva vagy éppen nem, mégis nagyon pezsgő(?) és érdekes(?) volt a költészet első(?) élete. És azt kérdezném, hogy most hogy látja ezt? Most van-e ilyenről szó? És itt kifuthat a dolog a mostani írószövetség...

[00:42:17](#)

Csoóri Sándor: Közgyűlésre.

[00:42:19](#)

Kérdező 1: ...csendesebb közgyűlésre is. És ez lenne az egyik kérdésem. A másik kapcsolódik tulajdonképpen ehhez, egyszerűen teszem föl. Nehezebben lehet rá válaszolni, de majd nyilván kiragadja azokat, amikre gondol. Hogy költészetére, költészetének alakulására melyek voltak azok a jelenségek, amik leginkább hatottak? Itt pályatársakra, költő társakra gondolok vagy irányzatokra, bontásokra is és kintől jövőkre. Talán összekapcsolódik...

[00:42:52](#)

Csoóri Sándor: Igen. Annak, hogy a '60-as években, de ebbe beletartozik az '50-es évek vége, már nem emlékszem, hogy ebbe a tanulmányba milyen időpontokat határozhattam meg, de az '50-es évek vége és a '60-as évek eleje valóban nagyon fontos volt a magyar költészet szempontjából. Sőt, az én számomra már az '56 előtti másfél esztendő '54 vége '55-'56. Megmondom, hogy ezek nem személyes elfogultságok, az irodalomtörténészek majd úgylis földolgozzák.

[00:43:32](#)

A 20. századi második modernség, ha szabad ezt a kifejezést használnom, akkor érintette meg Magyarországot. Hát gondolják meg, a(z) első világháború körüli modern irodalmi irányzatok nem nagyon tudtak becsapni ide Magyarországra. Kassák volt az egyetlen, aki elég markánsan próbált effélét, tehát ami a(z) európai modernség, az új stílusok jegyében született költészet volt.

[00:44:11](#)

S jött a világháború és jött Trianon. És Magyarország ahelyett, hogy kitágította volna a képzeletét Európa felé, rákényszerült arra, hogy bezárkózzék. Amikor elindulhatott volna, máshonnan kezdem. Aki megfigyel a lengyel, a cseh, a jugoszláv költészetet, tehát az első világháború utáni korszakból, az mind látja, hogy egy különös szinte már-már egymásra hasonlító modernség született meg mindegyik országban, amelyik Európa fele tájékozódott. És nálunk éppen, hogy csak elkezdődött. Hát gondoljanak József Attilára, aki az első két, nem az elsőt, mert az a *Szépség koldusa*, az még ugye klasszikus, de a *Nem én kiáltok* című kötettel és a *Nincsen apám* kötete, abban sok olyan expresszionista vers van, amelyik valóban elüt az akkori klasszikus magyar verstől.

[00:45:28](#)

Igazi modern költészetnek számít. És utána nemsokára József Attila teljesen visszatér egy nagyon sajátos zárt költészethez. Nem szabad verseket ír, ezt én óriási leleménynek tartom, de nem tudja kiélni a magyar irodalom azokat a szürrealista, dadaista, expresszionista, futurista satöbbi, satöbbi irányzatokat, mert kénytelen magába fordulni. Akkora sokk volt, akkora trauma volt, megrázkódtatás volt Trianon, hogy azok a kérdések, nemzeti kérdések, egyéb kérdések, azok nem engedték olyan szabadjára a képzeletet, mint azokban az országokban...

[felvétel vége]

[00:46:14](#)

...ahol győztek, ahol országokat kaptak, ahol túl voltak a háborún, ahol szabadon kapcsolódhattak Európába. Gondolják meg, nálunk az a Babits, aki egy sajátos, klasszikus modernséget képvisel, Erdélyi József megjelenésekor nagyon megörül ennek a hangnak.

Erdélyi József pedig nem a modern költészetet ébresztette föl Magyarországon, hanem visszahajolt Petőfihez.

[00:46:49](#)

Ugye, tehát ezek az elzárkózás kényszerei, azok úgy hatottak a magyar irodalomra. És eltelt tíz-tizenegynéhány esztendő, a két világháború között csakugyan nagyon hihetetlen gazdag volt a magyar irodalom. De a modernség kérdését másként dolgozta föl. Tudjuk azt, hogy Illyés is, aki a szürrealistákkal, Éluard-al, Aragonnal, a többiekkel barátkozott, szürrealisztikus verseket írt Párizsba, hazajöve egészen más verseket kezdett írni.

[00:47:34](#)

És '45 után ugyancsak rövid idő, két-három esztendő adódott, hogy azt a hiányzó modernséget valahogyan megteremtse a magyar irodalom. Mert utána lezuhantak a függönyök, megfagyott a levegő, eljött a sematizmus korszaka, és ez hosszú ideig tartott. Mondjuk '48-'49-től '53-'54-ig. Rengeteget tud pusztítani egy ilyen korszak az irodalmon.

[00:48:10](#)

Az én nemzedékem számára kik voltak a költők? Kuczka Péter, Kónya Lajos, Somlyó György, Devecseri Gábor, nem akarom a neveket sorolni. Én azt hittem, hogy hát a költészet olyan. És akkor egyszerre megszólaltak olyan költők, mint Juhász Ferenc, Nagy László, és akkor kiderült, hogy az ő nyelvük egészen más. Nincs bennük az a földön járó sutaság, ügyetlenség, nem alkalmas arra, hogy politikusokat dicsérjenek. Nem a közhelyeket mondják, hanem fölrobbant a nyelv. Szinte a magyar költészetben, a magyar nyelvben egy atomrobbantást hajtottak végre.

[00:48:57](#)

De olyan képzetek szabadultak föl, amelyeknek talán az első világháború körül kellett volna fölszabadulni, hiszen az európai irodalmat figyelve, akkor ez a folyamat lezajlott. Bennünket az '50-es években a második modernség korszaka kerített hatalmába és hallatlanul izgalmas volt minden, amit az elődeink nem élhettek végig, azt mi végig éltük.

[00:49:29](#)

Hát arra emlékszem, hogy a szürrealizmusról én a két világháború között úgy, ahogy '50-es évek vége felé olvashattam, egyszerűen nem volt Magyarországon. Esszé anyag, satöbbi. Apollinaire, Éluard, Aragon, Cocteau írásait, elméleti írásait a két világháború között csak két-három ember ismerhette, azokat is csak töredékesen. És ránk ránk ömlött az '50-es évek végén mindez. Hallatlanul nagy fölszabadító élmények között találkoztunk mindennel. De a modern festészettel, a modern zenével.

[00:50:17](#)

Hát elmondom maguknak, hogy Fodor Andrásnál minden hónapban a modern zeneművészeket végighallgattuk. Volt egy bolond, ilyen földönfutó, ámokfutó orvos, aki ekkora magnetofonokat cipelt állandóan a hóna alatt, és néhányunknak bemutatta a 20. századi modern zeneszerzőket. De a legfantasztikusabbakat is, hogy tanuljuk meg, hogy tudjuk meg. Ugyanúgy becsempészték a legmodernebb festők albumait. Hát természetesen, ahogy ültünk, nem tudom én, Orbán Ottóval vagy kinek a lakásán vagy a belvárosi kávéházban.

[00:51:11](#)

És hát egymás kezéből kapkodtuk a könyveket. Kitérult előttünk az európai festészet, aztán megjelent a *Korunk szellemi körképe*. 20. század minden újító gondolata belefoglalva, nem tudom, ki ismeri ezt a kötetet. És hát ez volt a zsdanovi nyelv után az igazi nagy felszabadulás. Úgyhogy a szürrealizmussal mi akkor találkoztunk, ugye, amikor már Európában nagyjából lecsengett.

[00:51:48](#)

De azt is meg kell mondanom, éppen azért, mert az élményeink furcsa és tragikus világháborús élmények voltak és abszurd politikai élmények. Ugye az '50-es évekre gondolok, ezért a borzalmunk is egészen más volt. Ehhez az irodalmi irányzathoz, ami fölszabadított bennünket, egészen másképpen tudtuk végiggondolni mondjuk a saját helyzetünket, hogyha az abszurd drámát akár Dürrenmattot, akár más valakit ismertünk meg.

[00:52:36](#)

Mert azonos élmények támadtak föl bennünk. Úgyhogy érthető volt az izgalom, csakugyan, ha ma ilyen izgalmat élhetnénk át vagy élhetnének át a fiatalok, azt hiszem, a szellemi élet egészen másképpen pezsegne. Az Írószövetség egészen más körülmények között tartaná meg a közgyűlését. Nem pedig azzal a(z) elegáns unalommal mondjuk, amivel a mostani, a legutolsó is lezajlott.

[00:53:11](#)

Értem ezt, hogy miért zajlott így le, mert egy politikai korszak zárult le, amelyben az Írószövetségnek előzően nagyon fontos szerepe volt. Majdnem azt mondhatnám, hogy az Írószövetség volt az a kis parlament, ahol az igazi dolgok folytak éveken át, majdnem egy évtizeden át a parlament helyett. Na, most azért látjuk, hogy a társadalomban folynak ezek, nem az Írószövetségben.

[00:53:41](#)

Úgyhogy az irodalomnak teljesen át kell értékelnie a saját szerepét És lehetséges, hogy ha el tudunk jutni, hogy inkább a szellem a dolgaival foglalkozzunk, hátha megint jön olyan korszak,

mint az '50-es, '60-as évek elején, amelyik parázsló, pezsgő, izgalmas, naponta új élményeket ígérő lesz.

[00:54:12](#)

És hogy kik a pályatársak? Hát a hatások is kétfelől értek. A költők irányából és a gondolkodókéból. A magyar irodalomban először legközelebb Petőfi Sándor állt hozzám. Aztán, de ez az '50-es években, sőt kiigazítom egy kicsit és egy történetet el is mondok. Nem egészen pontosan így volt, mert én 1948-ban Pápán a református kollégiumban jártam és szobafőnök voltam a kollégiumba. Valószínűleg tudják, hogy ez micsoda. Nyolc kis diák fölött uralkodtam rettenetesen, mondanom se kell, és hát ugye egy ilyen kis közösségben sok minden történik.

[00:55:21](#)

Egy alkalommal az történt, hogy hát ezek szegény diákok voltak. Mind tandíjkedvezményes, satöbbi, satöbbi akkoriban nem nagyon volt pénze, ugye ezeknek a kisgyerekeknek és az egyik kapott 30 forintot. 30 forint akkor nagyon nagy pénz volt és elveszett. És hát nem lophatta el más csak az, aki ott volt nyolc közül. Napokig tartó beszélgetéseim során kiderült az igazság.

[00:55:59](#)

Ott álltunk nyolcan, hogy most mit csináljunk? Mert hogyha én ezt a kollégium nyilvánossága elé bocsátom, ezt a gyereket kizárják, egy életre vége van. Hosszú töprengések után megegyeztünk, hogy én megadom, ennek a fiúnak odaadom a 30 forintot és majd lesz valahogyan, de megegyeztem a többiekkel, hogy ezt nem hozzuk nyilvánosságra. Ez a fiú valamilyen kényszer folytán lopta el, ami rettenetesen elítélendő dolog, de az, hogy végül bevallotta nekem, ezt a többiek is megértették.

[00:56:44](#)

És eltelt körülbelül két vagy három hónap, jött a karácsonyi szünidő. És visszaérkeztünk. Egyszer csak ez a fiú megjelenik egy József Attila kötettel. '48-ban még a diákok nem igen ismerték, nem igazán ismerték József Attilát Magyarországon. Ugye, mert hát '37-ben halt meg. Néhány értelmiségi persze ismerte, diákok is, de aztán jött a háború, akkor nem, '45 után nem, a gimnáziumokban nem nagyon tanították, csak önképző körökbe jött szóba.

[00:57:29](#)

Tehát az én számomra is igazi újdonság volt. Kiderült, hogy Pápa környékén volt egy kastély, a kastély ura József Attila könyvét is megvette, a Cserépfalvi kötetet és jött a háború és szétszórták a könyveket. És valahogyan ez a kötet ennek a fiúnak a szüleihez jutott. Hát nem tudtak vele mit csinálni, tehát elvitték, hazavitték a könyvet.

[00:58:01](#)

És úgy gondolta ez a fiú, hogy ha már én olyan rendes voltam, hogy nem árultam el, meg 30 forintot kifizettem helyette, hát ajándékba, mert 30 forintot ugye, szegény volt, nem tudja megadni, de ezt a könyvet odaadja nekem. Örökké hálás vagyok neki, mert Pápán a kollégisták közül én ismertem meg először úgy József Attilát, ahogyan senki. Majdnem minden versét tudtam kívülről egy esztendő alatt az egészet megtanultam, annyira tetszett.

[00:58:35](#)

Tehát ez volt az első igazi hatás. De akkor jöttek azok a cementporos esztendők, '50, '51, '52, és valahogy elfelejtődtek ezek az élmények. Nem is, hogy elfelejtődtek, eltemetődtek azért, mert nőtt az emberben, elkezdődött az ellenállás. És akkor már ehhez az ellenálláshoz a dachoz, a szembeálláshoz József Attila árnyalt költészete akkor, nem mostanról van szó, akkor nem volt eléggé megfelelő. Sokkal inkább Petőfié, amelyik ütött, amelyik szembeszegült, amelyik föllázadt és így tovább. Úgyhogy akkor váltottam át Petőfire.

[00:59:27](#)

És magam az első kötetet is kicsikét ennek a hatására írtam. Amikor '54-ben megjelent az első verseskötetem, hát azt kellett megélnem, azt a furcsa dolgot, te még valószínű emlékszel rá, hogy két könyv fogyott a könyvnapon: Petőfi Sándor és az én könyvem. Úgyhogy szégyellnem kell ugye ezt a párosítást, de valóban az történt, hogy két hét alatt minden könyvemet megvették és Földes Anna nemrégén küldte el a(z) irodalmi újságban írt egy oldalas kritikáját rólam.

[01:00:06](#)

Az, hogy egy fiatal kezdő költőről akkor az irodalmi újságban egyoldalú kritika jelent meg, hát az elképesztő volt. És ahogyan bonyolódta az idők, és ahogy említettem, megjelent Juhász Ferenc, Nagy László, egyszerűen rádöbbsenem arra, hogy Petőfi valóban alkalmatlan arra, hogy kifejezze ezt a korszakot. És akkor lassan Nagy Lászlót, Juhászt ismertem meg, Pilinszkyt, és amikor 1955-ben az *Új hang* szerkesztőségébe kerültem, én lettem a vers rovatvezető Simon Istvánval, Czine Mihállyal, Tamás Attilával együtt szerkesztettük a lapot, Bodnár Györggyel.

[01:00:57](#)

És minden vers beáradt hozzám. A legkülönbözőbbek. És föl kellett mérnem, hogyha eddig csak egy vagy két típusú verset ismerek, az nekem kevés. Akkor kezdtem el egyre inkább megismerkedni az európai költészettel, és muszáj volt, hogy a legmodernebb költészettel is megismerkedjem, hiszen bejött Határ Győző hozzám. Akkor még nem is ismertem, én egy kisfiú voltam, ő pedig egy érett ember. És hát modern verseket hozott. Kicsikét olyanokat is, amiket én nem nagyon, amiért nem nagyon lelkesedtem. Tessék?

[01:01:38](#)

Nem nagyon elkeseredtem, de meg kellett küzdenem vele. De ugyanúgy, mondjuk Bakucz Józseftől, Orbán Ottóig, Tolnai Józseftől Mezei Andrásig, és így tovább, különféle verseket és akkor belevettem magam a költészetbe és elkezdtem Éluard-t fordítani franciából. Nem tudtam igazán franciául, de a verseken tanultam. Amit nem értettem ezekből a szürrealista versekből, kitaláltam. Ez volt az igazi jó iskola.

[01:02:14](#)

Tehát ugye hiába, szavakat tudtam. Egymás mellett ott voltak a szavak, mindenféle változat. Tehát csak nem akart értelmes lenni az a vers. És akkor elhatároztam, hogy én ezt kitalálom, ha török, ha szakad és ez volt az, ami legjobban hatott rám. Tehát Éluard volt az, akinek a költészete mondjuk legközvetlenebbül megérintett József Attilán kívül természetesen, ahogy már említettem, mert aztán a visszatérés megtörtént. Hát, ennyit tudok most hirtelen mondani ezekről.

[01:02:53](#)

Greza Ferenc: Az az első köteted, a *Felroppen a madár*, azt én ugyan nem tudtam megvenni, mert nem volt annyi pénzem. De a Sándor András nevű barátom, évfolyamtársam az megvette. Később András Sándor néven írt Amerikában, igen. És akkor elkezdte olvasni a verseket, éppen valahol ilyen katonai táborban nyáron voltunk, rettentő elkeseredve egy lövészárkba behúzódva elkezdte olvasni a verseket. Emlékszem, olyan indulószerű volt az egész ugye, de aztán volt benne egy olyan erős dinamika, ami annak az időszaknak a költői bágyadtságából, mert azt hiszem bágyadt költészet volt ez, kétütemű, nyolcas, fakó, színtelen minden.

[01:03:43](#)

Azért ez a vitalitás, ami azokban a versekben ott volt(?), hogy előszámlálod(?) a bajokat. Valahogy így kezdődik, hogy „*ki írta versebe, szóba le*”, satöbbi. Így kezdődött az egyik versed. Ez azért nagy hatással volt ránk, legalábbis az akkori ifjúságra.

[01:04:00](#)

Csoóri Sándor: És szerelmes verset nem írtak akkor, nem volt szabad írni, mert hát ugye hogy lehet, hogy abban a korban, amikor az emberiséget meg kell váltani és ugye magasodnak a gyárfélmények és nem ahhoz írnak a költők verseit, hanem a nőkhez? Hát ez fölháborító volt. Sőt, arra emlékszem, ami az első nagy élményem volt. '52-ben, hát egyetemista lettem és rossz, lukas volt a cipőm. Hát az ember lukas cipőjében jár a tavaszi sáros utakon, éppen Albertfalvára mentem, de úgy virágzott minden és nem nagyon érdekelt, hogy lyukas cipőm hát istenem, ez máskor is megesett, másokkal is és ezt megírtam versebe.

[01:04:53](#)

Lukas cipő, meg is jelent, ez volt az első ebbe a kis kötetbe. Hát beadtam. Hát, ha el tudnám most mondani, hogy milyen hajsztát indítottak ellenem. Lukas cipőről ír akkor, amikor meg kell menteni az egész országot, meg kell változtatni a politikai helyzetet. Az urakat ki kell söpörni, mit tudom én, és a saját lukas cipőjével foglalkozik, mikor az emberiségével kellene? A verset visszaadták, de hát akkoriban is voltak már szemfüles újságírók és leadták a Szabad Európának.

[01:05:34](#)

És a Szabad Európa kéjjel olvasta be hetekig azt, hogy valaki, mert akkoriban egyáltalán ilyenről nem írtak. Úgyhogy ez a versem nem jelent meg folyóiratban. Viszont elhíresült akkor, az akkori időben. Volt még egy másik ilyen élményem. Később meg lakásom nem volt, '54-ben és hát írtam, hogy itt vagyok(?), milyen jó, hogy nincs lakásom, ülök a kávéházban, nézem az utcát, ezt nézem, azt nézem, milyen jó, hogy nincs lakásom négy hete. Hát egy hosszú, ilyen Villon-os vers volt.

[01:06:15](#)

És az Írószövetségbe betelefonált, Farkas Mihály volt akkor, ha ez a név még valakinek mond valamit, a Vlagyimir édes apukája betelefonált az Írószövetségbe, hogy micsoda gyalázat, hogy egy fiatal költőnek Magyarországon nincs lakása. (Az) Írószövetség megijedt és szerzett nekem egy szobás lakást. Tudniillik a Szabad Európa azt is beolvasta ugye. És hát én nem tudtam, egyszer csak az Írószövetségből kerestek, beteg voltam, májgyulladás, satöbbi, satöbbi és megkerestek, hogy hát úgy hallották, hogy nincs lakásom. Hát egy kulcs itt van, ez a lakás nem igazán nagy, nem igazán szép, de azért lehet benne lakni, úgyhogy a verseimmel ilyen sikereket értem el.

[01:07:16](#)

Greza Ferenc: Tessék.

[01:07:47](#)

Kérdő 2: Hát, ha megengeditek, akkor, bár hát ezt négy szemközt is megkérdezhetném a Sándor barátomtól. Hát a nyáron egy nagy szerencse folytán Mariazellben voltunk az egyház demokrata fórum meg az erdélyi menekültekkel. És az út kapcsán az egyik fiatal teológiai professzortól, aki Rómában, a Vatikánban sokáig dolgozott a pápa közelségében, megtudtuk a pápának, II. János Pál pápának egy napját.

[01:08:17](#)

Hogy ő hogyan éli az életét? Hát valami félelmetes, szoros, hajnaltól késő estig, azt hiszem egy óra pihenővel naponta. Tehát egy ebéd utáni sziesztával. Hát én a fiatalok nevében kérdezném meg, hogy körülbelül a te életed, mert én amióta én ismerlek, tudom, hogy a filmtől kezdve a

versig, a prózáig, a politikáig. Na, most a politika szintén évtizedeket vett el az életedből. Egyáltalában hogy tudod beosztani? Még akkor is, hogyha most jelen pillanatban nem irodalommal foglalkozol, hanem politikával. Egyáltalán, mondjuk a négy óra alvás elég-e? Szóval, hogy egy ilyen kaliberű elfoglaltság mit jelent a magánéletedben? Az egészség szempontjából is.

[01:09:10](#)

Csoóri Sándor: Igen. Hát erre inkább írásban kellene válaszolnom. Rögtön egy olyan gondolatot adtál, amit érdemes lenne megírni, hogy megírni az embernek egy napját. Mert nem csak az a nap, ami eseményekben megtörténik. Sokszor az a legizgalmasabb, ami nem történhet meg. Mert az embert nem csak az jellemzi, amit megél valóságban, hanem az is ugye, amit szeretne megélni, de valahogyan nem tud. [...] Igen. Na, most hát ugye az utolsó egy évet említettem, ez katasztrofális, szóval olyan, mint hogyha egy forgószelek közepébe laknék [**hang kimaradás**] valakinek ilyen módon.

[01:10:00](#)

De valóban, reggeltől estig pörgetett, de ennek megvannak az előzményei is, hogy miért alakult így. Az elmúlt 30 évben nekem is talán, egy-két barátomnak, a testünkkel kellett politizálnunk. Ezt hogy értem? Úgy értem, hogy ahol az ember ott volt, megjelent, ott az igazsága is megjelent. Ahol nem volt ott, ott nem jelent meg. Tudniillik az írásaimat cenzúrázhatták, a számat nem.

[01:10:41](#)

Ugye? Tehát azért nem engedtek nagyon sok helyre, mert tudták, hogy azt nem lehet. Legfeljebb, ha én magam cenzúráztam saját magamat. Az azért volt, nem akartam igazi bajba dönteni, romlásba, veszedelembe azokat, akik meghívtak. Tehát őrjük kellett igazából vigyáznom. De ez a testemmel való politizálás azt jelentette, hogy szinte ide futottam, oda futottam, ide talpaltam oda rohantam. Hát te emlékszel azokra az esztendőkre, amikor átjöttél Erdélyből, aztán később, hogy mennyi erdélyinek adtam el én tarisznyát, párnahajat, bokályt, hogy élni tudjon. Ebből alakult ki később az a különös gondolat, hogy az erdélyiek ne szégyenkezve jöjjenek ide, alapítsuk meg a Bethlen alapítványt.

[01:11:39](#)

Hogyha tudunk, akkor adjunk nekik pénzt. Mert azt már nem lehetett csinálni, hogy ezzel is külön foglalkozzunk. Mert ugye egyik nem tudta a másikról, hogy tegnap volt ott, tegnap 10 órakor, a másik pedig tegnap 11 órakor. A harmadik 12-kor, a negyedik délután 2-kor, hiszen mi akartuk, hogy a kapcsolat létesüljön, tehát mi nem állhattunk elibe ennek. De ugyanez történt, hogy amikor én megértettem, hogy nemcsak a kisebbségeinkkel kell foglalkozni, hanem az Amerikában, tehát az emigrációban élő magyarsággal is, akkor én '73-ban elmentem Amerikába.

[01:12:24](#)

Hát ugye úgy fogadtak Amerikába először, hogy kádár huszár vagyok természetesen. Az első előadásom után egy református lelkész felállt és azt mondta, „*azt mondja meg Csoóri úr, mikor mennek ki az oroszok?*”. Mondom, „*tudja mit? Azt én is szeretném tudni*”. Ugye? Ez '73-ban. Erre, ezt elmondom, egy pillanat alatt a közönség nagyobbik része mellém állt, mert megértették, hogy ez egy olyan ostoba provokáció volt, mondom „*kedves esperes úr, viszonzásul én is kérdezek valamit*”. Az amerikaiak épp akkor, azokban a napokban bombázták Vietnámot. Mondom, „*szíveskedjék megmondani, mikor fogják abbahagyni Vietnám bombázását?*”. Hát nem tudott rá válaszolni. Mondom, hát, ha ő se tud válaszolni, akkor talán nekünk, magyaroknak nem ez lesz a legfontosabb kérdés.

[01:13:21](#)

Nekünk van más megtárgyalni valónk is, ehhez majd együtt szóljunk hozzá. De ne azt keressük, hogy én mit tudok erről mondani. Nem tudok erről önnek semmit se mondani, bár szeretnék, de nem tudok. Vannak ezen kívül más és fontosabb kérdések, amiket azért meg tudunk tárgyalni. Tehát, amikor így tágult a kör, hogy az erdélyi, a felvidéki magyarság után az amerikaiak is bekapcsolódtak, megtörtént velem az, hogy majdnem minden nap volt egy ausztráliai ismerősünk, amerikai, egy erdélyi, egy felvidéki és állandóan vagy ebédelni mentem velük, tudtam, hogy mi van a világon.

[01:14:10](#)

Ez, hogyha én nem író lettem volna, hanem egy olyan politikus, aki abból a rengeteg információból akar építkezni, akkor én majdnem mindent tudtam, mert nagyon értelmes emberek mondták el, hogy most Amerikában ez a helyzet, hogy Dél-Amerikában most ez a helyzet. Hát Erdélyben most ez a helyzet, satöbbi, satöbbi. Tehát ez különleges előnyt adott az embernek, mert ezekből a jelképes találkozókból a világ mozgását lehetett kiszűrni, ugye?

[01:14:49](#)

De rengeteg időt megemésztett. Aztán hazulról is, hát itt vannak a tisztaságok(?), akik pontosan tudják, hogy a(z) író barátaim is, valahogyan, mert az ember kezdeményezett ezt-azt, nagyon sokan hozzám fordultak. Úgyhogy valamelyik nyilatkozatomban kicsikét odaszúrva a Magyarok Világszövetségének azt mondtam, hogy volt pillanat, amikor ebben a 26 négyzetméteres szobában vagy lakásban, amelyikben laktam hosszú időn át, a világ magyarságának lényegesebb dolgai intéződtek el, mint a Világszövetségben, és ez így is van.

[01:15:37](#)

Úgyhogy nem kérkedés, ne tekintsék kérkedésnek, inkább tárgyilagos és szemérmes vallomásnak, de valóban így van. Nagyon jó lenne egyszer, még műfajilag is érdekes lenne, hogy hogy éltünk meg egy napot a '80-as években vagy a '70-es években. Fantasztikus volt.

[01:16:03](#)

Kérdező 3: Politizáláshoz és ezen belül is a határokon túli magyarság helyzetéhez kapcsolódóan lenne kérdésem, még hozzá olyan összefüggésben, hogy Csoóri Sándor vajon hogyan ítéli meg, hogy az az elmúlt másfél-két esztendő, ami alatt a nemzet immáron világméreteken is láthatóan elkezdett gondolkodni, nyilvánvaló, hogy előbb-utóbb valamilyen formában hatást kell, hogy gyakoroljon a határokon túli magyarság helyzetére is. Nem is arra gondolok én, hogy egy olyan konkrét helyzetelemzésre kérjelek, ami lebontaná a változatlan erdélyi helyzetet, vagy azokat a várható változásokat, amik a csehszlovákiai események következtében történnek, Jugoszláviában romlásnak indult helyzetet, hanem általában a közeljövőnek azokat a lehetséges perspektíváit, amik ebben a megváltozott és felgyorsult közép-európai világban a határokon túli magyarság esélyeit illeti.

[01:16:54](#)

Csoóri Sándor: Hát igen, ez a nagyon nagy kérdés része, alkotóeleme. Valóban, hosszú idő óta olyan esélyt tudtunk kicsikarni a sorstól, amelyik hát már régen adatott meg. Természetesen ennek az első fölvonása mégiscsak '56 volt, hiszen minden oda kapcsolódik vissza. Mert '56-ban minden dolog megneveződött, amivel most foglalkozunk. Ebbe beleértve a többpártrendszert, az emberi jogokat, nem akarom sorolni, mindent. Jogállamot satöbbi, satöbbi, választásokat, pártokat, satöbbi.

[01:17:44](#)

Ugye nekünk most egyetlenegy lehetőségünk lenne. Ha mi egy igazi jogállamot tudnánk megteremteni, de gazdaságilag is egy életképes országot. Itt abban a pillanatban a körülöttünk lévő országok magyarsága egészen másként érezhetné magát magyarnak bárhol másutt. Az önérzete, tartása, embersége, titkos vonzalmai egészen másképpen derülhetnek ki, nem kellene szégyenkezniük, sőt büszkén érezhetnék magukat magyarnak.

[01:18:26](#)

Ezzel természetesen csak elkezdődne valami. Most annak érdekében, hogy ez megtörténjen, itthon kellene nekünk óriási dologra vállalkozni. De lehetséges, hogy Hódmezővásárhelyen elmondtam azt az élményemet, már nem emlékszem majd szóljatok rám, de csak hárman-négyen vannak itt Hódmezővásárhelyről, hogy Amerikában legutoljára mikor voltunk, akkor azt kérdezte meg tőlem egy kis közösség, hogy hát mit mondanék én arról, hogy mi most a magyar vagy ki és így tovább?

[01:19:06](#)

Hát kétségbeesésemben ugye, amikor ilyet kérdeznek, azt mondtam, hogy a magyar az szerintem, aki zseniális. Na, most ne értsenek félre, de ezt komolyan is gondoltam. Ebben a Kárpát medencében eléggé megapadtunk. Nagyon rossz helyzetbe kerültünk. Mi nem tehetünk

mást, minthogy esetleg két ember helyett is gondolkozzunk. Mert akkor, ugye, ha vagyunk a világon 15 millióan, hogyha két ember helyett tudunk gondolkozni, már 30-an vagyunk.

[01:20:00](#)

Tehát ezt a különös, furcsa romantikát, amelyiket mindenki fordítson le a maga értelmezése szerint a saját érzelmei nyelvére. De azért én ezt komolyan is gondolom. Tudniillik nem létezik, hogy ez a név, amelyik ennyi veretést túlélt, ne tudná, hogy mondjam, valamilyen módon megsokszorozni magát. Ehhez persze igazi feltételek kellene. Olyanokat, amiket mi is teremtünk. Ugye a kisebbségekért mi nem tudunk harcot indítani most, fegyveres harcot. Hódítani nem tudunk. Hódítani csak példánkkal tudhatunk.

[01:20:48](#)

Hogyan lehet? Először magunkat tudjuk meghódítani. Ez a legjobb példa. Ez lenne a legjobb példa. Azért mondom, mert hát ez nagyon nehéz, de ha magunkat igazából meg tudnánk hódítani, belülről azokat az értékeinket, amelyek nyilvánvalóan megvannak, ki tudnánk fejezni, ki tudnánk fejleszteni, és itt óriási szerepe van a pedagógiának, óriási szerepe van az ifjúságnak, egy igazi ambíciónak kellene megszületnie. És hát az akarat, az nem akármilyen.

[01:21:04](#)

Tehát ahhoz, hogy az ember akarjon is, tudjon teremteni, ahhoz nagyon nagy emberi erő kell. Tudom, de ha tud, az csodákat is művelhetne. Tehát én azt gondolom, hogy nekünk az egész helyzetünket kell látni. Fölmérni, hogy hogy tudunk hódítani, hogy tudunk visszahódítani lelkeket? Írtam egy tanulmányt, amelyikben azt próbáltam kifejezni, hogy nekünk most egy erkölcsi revíziót kellene kérnünk. Ugye a két világháború között mindenki területi revíziót emlegetett.

[01:22:00](#)

Egyelőre mi területi revíziót semmiképpen nem tudunk emlegetni, olyan viszonyok között élünk, ami képtelenség. De ha erkölcsi revíziót emlegetünk, amelyikben mindent megnevezünk azért, ami nem történt meg, amit megígérték a szomszédaink, ugye? Akkor elkezdődhet egy másfajta gondolkodás és nagyon messzire eljuthatunk. Úgyhogy azt gondolom, hogy magunkon kell kezdenünk. Magunk meghódításával kell, nem lehet ilyen zűrzavaros politikai életbe belebonyolódunk, mint amelyiknek a tüneteit most látjuk, és most láthattuk éppen a választások körül. Mert ez nem a magyarság megújításáért folyik, ez a pártok hatalmáért folyik. Ez azért folyik, hogy melyik szerzi meg a lehanyatlott egypártrendszer helyett az uralmát(?).

[01:22:50](#)

Sajnos a módszerek is olyanok, amelyekkel én egyáltalán nem tudok egyetérteni. De azért én azt gondolom, hogy nem kell megrémülni azoknak, akik vereséget éreznek, valamilyen leveretést éreznek, mert itt senki se győzhet olyan egyszerűen. Aki győztesnek érzi magát, az

nem tudja, hogy holnap vesztes lehet. A demokráciákban egyébként is nagyon veszélyes ez a dolog, mert holnap egy pillanat kell, egy rossz mozdulat kell és az a nép, amelyik nem pontosan mérte fel a helyzetet, akár szavaz, egészen másképp szavazhat.

[01:23:37](#)

Noha meg lehet téveszteni. Ugye most itt van ez a, senkinek az érzelmeit nem szeretném megsérteni, de itt van ez a hatezer igennel több mint a nem. De ugyan vajon ki mérlegeli azt, hogy sokan, például én többek között, én azért nem mentem el szavazni, ha taktikára gondolok, akkor el kellett volna mennem. De elhatároztam magamban, hogy egy ilyen szavazáson én nem veszek részt, nem veszek részt, mert sok erkölcsi hamisítást éreztem mindenféle oldalról. Nem azt mondom, hogy egyik oldalról, nem igazák(?) voltak a tétek, tehát én ebben nem veszek részt, majd ha igazi választás lesz, akkor igen. Noha tudtam, hogy politikai látszatokkal politikai eredményeket el lehet érni. De ha valaki a számokból indul ki, hogy ennyi igennel több van, mint nem, akkor a számokat továbbiakban is vegye tudomásul, mert 40 egynéhány százalék egyáltalán nem ment el.

[01:24:41](#)

És ez az egyáltalán el nem ment, ezek erkölcsileg hát nem a hatezret jelenti, hanem sokkal többet jelentenek. Tehát nem úgy van, hogy most valaki győzött ebben az országban. Aki ezt mondja, az a magyarság jövőjét ássa alá. Bocsánatot kérek, ezt a magam nevében mondom, nem a Demokrata Fórum nevében vagy nem valaki nevében. Tehát én azt gondolom, hogy majd jönnek még igazi választások, ahol nagyobb tét lesz, ebből okuljunk, ami történt. Taktikailag is, de erkölcsileg is okuljunk, úgyhogy...

[01:25:22](#)

Természetesen ugye Ady azt mondta, *„üdvözlét a győzőnek”*, én azt mondom, üdvözlét a vesztesnek, úgyhogy próbáljunk ebből valamilyen dolgot, célt kifaragni, kiizzadni magunknak. Úgyhogy nem fejeződött be még ez a történelem. Nagyon jó lenne, hogyha a magyarságot egységesebbé tudnánk tenni. Ugye Széchenyi azt mondta, *„az segít a magyarnak, aki a magyarban elveszett magyart föltámasztja”*.

[01:26:11](#)

Tehát bennünk is sok minden elveszett, mert egy nép is ugyanúgy elveszíti az egyéniségét, mint ahogyan a személy elveszítheti. Ezzel a néppel az egyéniségét elveszítették. Ennek a visszaszerzése van, mert ha ez nincs meg, nem tudunk megcsinálni egy jogállamot se, hiába szavaznak így vagy úgy. Tehát a dolog lényege itt van. Arra szavazok, hogy milyen értékeket tudok belül megteremteni. Ha meg tudok, abban a pillanatban nem lehet engem se ide rángatni, se oda rángatni szavazásokkal.

[01:26:44](#)

Még ha az egyik pártnak tízezerszer több dollárja lesz, támogatást kap, a másiknak ennyi lesz, akkor sem. Én azt gondolom, hogy az a... Még egy példa: ugye rengeteg adósságunk van, eladósodtunk teljesen. Nem emlékezteti az embert ez például arra, hogy az az ember, aki elbizonytalanodott szellem, kölcsönöket két innét-onnét, aztán megadja a másiknak, akkor a másodiktól kér, hogy a harmadiknak adja meg. Szóval ez, ez az ember elveszítette az egyéniségét, a személyiségét.

[01:27:27](#)

Ezzel a néppel is kicsit ez történt. Tehát én azt gondolom, hogy először ezt kell visszaadni. Ennek a népnek a saját személyiségét megteremteni, ez a legfontosabb feladat. Abban a pillanatban egészen másképpen nézünk(?). Elmondok egy történetet, ami egy kicsikét idevág. Izraelben jártam három évvel ezelőtt. Egy Győr mellől származó magyar zsidó festő kíséretett Jeruzsálembe, amelyik csodálatos város, mondanom se kell.

[01:28:06](#)

És megyünk az egyik ház előtt és azt mondja nekem Stern József, volt Magyarországon is kiállítása. *„Nézd meg ezt a házat”*. Ránézek, egy nagyon különös, furcsa épület táblákkal, satöbbi, satöbbi. Azt mondja *„tudod mi ez”*? Nem, nem tudom. Azt mondja *„Jegyezd meg. Ebben a házban a világon élő zsidók közül mindegyiket számon tartjuk. És ha valakinek rálépnek szerdán a lába nagy ujjára, azt csütörtökön itt már tudják”*.

[01:28:39](#)

Na, most a világ szétszóródott magyarsága, ha körülbelül eszerint a gondolat szerint kezdene gondolkodni saját magáról, micsoda koncentráció lenne. Tudniillik egy művet nem lehet megteremteni igazi koncentráció nélkül. Akik írtak vagy festettek, vagy szobrot csináltak, tudják. Igazi koncentráció nélkül nincs. Nem lehet megteremteni egy új korszakot, egy jogállamot igazi koncentráció nélkül. De izgalmasnak is csak ez izgalmas.

[01:29:14](#)

Tehát nekünk ezt a(z) igazi koncentrációt kellene, mert mi történt? Sok minden megtörtént a magyarsággal, de még az, hogy összefogott volna, az még nem történt. Tehát olyan dolgot érdemes nekünk elkezdeni, ami nem történt, ami új kalandot ígérhet nekünk. Mert ez új kalandot ígérhet. Unalmas dolgot ugye nem érdemes csinálni az, hogy széthúzzunk, ezt már ismerjük. Úgyhogy ha visszaidézem azokat az '50-es éveket, amikor a szürrealizmussal ismerkedtem, az volt életem egyik izzó korszaka, erre is azt mondhatom.

[01:29:56](#)

Áll előttünk egy ilyen korszak. Főként a fiatalok előtt. De ide nem lehet ám, vagy ebbe nem lehet ám lazán, unottan, egykedvűen belekezdeni. És hogyha elkezdik némelyek, nagyon ragadós lehet. Szóval én igazi feladatot érzek a fiatalság előtt. Rendkívülit, mert most megjelent valami, ami a magyarság szempontjából igazi feladat lehet. Ezt már nem mi fogjuk megteremteni idősek, ezt a fiatalok fogják megteremteni. De ne feledkezzenek el róla, ha nem csinálják meg, nagyon nagy lehetőséget veszítenek.

[01:30:43](#)

Gerzsa Ferenc: Azt hiszem, az előbbi gondolatmenettedhez kapcsolódva, hogy itt megújulásról beszélünk, megújulásban vagyunk, nekünk a párt fogalmát is meg kell újítani, szóval nem úgy kell elképzelni, ahogy a bolsevik időkben vagy a polgári parlamentarizmusban. A pártokat úgy definiálják, mint történelmi pártok, ugye az embernek eszébe jut, hogy a jelenbe kell politizálni és a jövőjén kell politizálni. Más pártokat úgy definiálnak, mint választási pártok. Itt a választás a cél? Kinek a győzelme a cél? Egy párté vagy a magyarságé?

[01:31:22](#)

Tehát én akkor leszek nyugodt, ha itt olyan pártok lesznek, amelyek között nem sok különbség lesz, mert a nemzet nevében politizálnak. Tehát a köztük lévő különbségek szinte elhanyagolhatók, vagy értelmezésbeli különbségek. De amíg ilyen nagy szélsőségek, ellentétek lesznek, ez engem nagyon nyugtalanít. Az a nemzeti egység, amiről te beszéltél, éppen azt kockáztatjuk ezzel.

[01:31:47](#)

Csoóri Sándor: Teljesen így van.

[01:31:51](#)

Gerzsa Ferenc: Tessék.

[01:31:53](#)

Kérdező 4: Szeretnék elnézést kérni [...], és hát szeretnénk [...] Géza [...] a kérdésemmel. Ugye itt volt korábban arról szól, hogy lemaradtunk ugye a világ nagy történéseiről, és valójában mindig csak kullogtunk utánuk, ugye itt voltak kivételek, [...] a közvélemény is teljesen így fogadja ezt el. És szeretném megkérdezni, hogy ugye Ottlik az a *Hajónapló*-ban leír egy egészen különös ugye [...] képzetet, ami, hát az én számomra a magyarságnak egy nagyon furcsa megfogalmazását jelenti. És hogy nem lett volna-e valós lehetőség, tehát nem csak a jövőre értem ezt, hanem már régóta kialakulóban egy ilyen alsó áramlatként, hogy valahogy így a szükség [...] csinálva, hogy ebből a kényszerű hallgatásból, kényszerű lemaradásából, kényszerű befelé fordulásból, amiről hát itt többször szó volt.

[01:33:01](#)

Valami olyan metanyelvet(?), egy olyan fajta egészen különleges ízű irodalom alakulhasson ki, ami hát eddig még nem volt. Ugye most már nem kezdem el, a kelet-európai irodalomról beszélni, ami ugye újdonságot hozhat ahhoz a nyugati irodalomhoz képest, ami a második világháborút feldolgozva. Talán, mert nem olyan lendületű [...] volt. Én nem erre gondolnék. Tehát nem egyfajta közép-kelet-európaiságra, hanem egy olyanfajta [...] szükségből nem tudtunk lépést tartani azokkal a folyamatokkal, amelyek valóban napi [...] folyamatok lennének, nem volna-e lehetőség egy olyan gondolatmenet kidolgozására, ami általánosabb érvényű emiatt, tehát [...].

[01:33:56](#)

Csoóri Sándor: Értem, értem. Ebből is azért jó, hogyha párbeszédet tudunk folytatni, mert a homályos részleteket így tudjuk kiigazítani. Igaz, hogy az első világháború után a modernizmus folyamatairól lemaradtunk, mert be kellett zárkóznunk, de ez a bezárkózás azért mégiscsak József Attilát, Szabó Lőrincet, Radnóti Miklóst termelt. Nem nagyon van a modern európai költészetben sokkal különb költő náluk. Mondjanak valakit. Szóval nem olyan egyszerű ez. Tehát nem a modernségbe lehet csak nagyot. Én Rilket semmivel sem tartom nagyobb költőnek, mint József Attilát. Vagy Éluard-t, vagy Lorcát, vagy nem tudom én kiket. Szóval akárkit említek, mint József Attilát. Kassákot én nem egészen így értelmeztem.

[01:34:57](#)

Kassák a maga expresszionizmusával, furcsa modern törekvéseivel egy picit „idegen”, idézőjelben használok a szót, a magyar költészettől. Azért, mert újító volt, de sose tudott szervesen beleilleszkedni úgy, olyan módon, mint ahogyan József Attila bele tudott illeszkedni, vagy Kosztolányi bele tudott, vagy Szabó Lőrinc, vagy Radnóti bele tudott. Nézzék meg, micsoda különbség van kassáki nyelv és a kassáki képzelet és Radnóti modernsége között. Hát a Radnóti világa, képei, azok mögött ott van az egész magyar költészet előzménye. Arany János, Csokonai, Balassa Bálint. Ott van tökéletesen. Kassáké mögött igazában van valami kiegyenlített egyetemesség, amit az európai irodalomból ismerünk, ami nagyon fontos, mert a magyar költészetet tágitotta.

[01:36:10](#)

De én azt gondolom, hogy például József Attila abban a versenyben, amit nem lehet megrendezni, mert hát a nagyokat nem versenyeztetjük természetesen. De ott van az elsők között, úgyhogy nem volt olyan egyértelmű a lemaradás. Lehet, hogy a prózánk nem érte el azt, amit, nem hogy lehet, hanem nem érte el, de ahogyan a zeneszerzőink közül Bartók és Kodály ugyancsak a 20. századi világnagyságok között állnak, ugye költészetben nem állunk rossz helyen.

[01:36:55](#)

Tehát én például Szabó Lőrincet *A huszonhatodik évével* és egy csomó nagy versével a legnagyobb európai költők között jártunk. Ma már ennyi idő után nem számít annyira, hogy nem éppen a legmodernebb szürrealizmus vagy expresszionizmus hívei voltak, mert ahogyan elmúlik az idő, úgy a klasszikussá válás, az mindenkit így vagy úgy ugye konzervál, és amelyikben igazi értékek vannak, azokat az igazi értékek konzerválnak, nem a stílus. Illetve nem jól mondom a stílus igen, de nem az –izmus. Bocsánat, ezt akartam mondani.

[01:37:42](#)

Na, most a prózairodalom az egy kicsikét más. Mert figyelje meg, hogy nálunk sokkal több volt a két világháború között is mondjuk a szociográfia, mint a szépirodalom. Miért lehet a magyar irodalomban? A fikció, gondolom, ott születik meg természetesen, ahol van képzelet, ahol van jövőképzet, ahol azt tudjuk elképzelni, hogy az emberek cselekvők, hogy valami, amit meg akarnak csinálni, azt meg is fogják csinálni. Egy regényhős elindul és valamin végigmegy és lesz belőle igazi regény.

[01:38:32](#)

Nagyon sok történetünk félbetört történet. Nem tudott kikerekedni. Ha más módon sikerül az életünk, nem olyan szakaszos, hogy hogy 14-15 évekként óriási nagy változások történnek velünk. Nézze meg, a nyugati társadalmakkal milyen régóta nem történik már olyan tragikus, gyors fordulat, mint ami Magyarországon, akár nézzem, ugye az első világháború befejeződik '18-ba, öszirózsás forradalom '19-ben, proletárforradalom, Horthyék nem sok. Kaptak, nem tudom, tizenegynéhány esztendő, az úgynevezett két világháború között írók, aztán mikor jön a világháború, utána jön a rákosizmus, utána jön '56, utána jön a kádárizmus, szóval ez alatt az idő alatt nem érlelődhet meg a szellem.

[01:39:29](#)

Nem érlelődhet meg. Tehát akkor nem érlelődtek meg a nagyregény. Nem lehet fikciót, dokumentumokat sokkal inkább lehet, ami közben ezeket a történeteket elmondjuk. Hát éppen most az én képzetem az, hogy szeretnék is egy nagy tanulmányt írni arról, hogy mivel tudnánk meglepni mi, kelet-közép-európaiak Európát. Ugye állandóan az európai házat emlegetik, már unom rettenetesen. De maradjunk a metaforánál.

[01:40:08](#)

Most odamegyünk és várjuk, hogy izélnek, majd befogadjanak, tessék, foglaljanak helyet, satöbbi, satöbbi. Hát, hogyha ilyesmi történik az emberrel, akkor, ha valóban elmegy, akkor visz is valamit, ugye? Nehogy azt mondják, hogy teljesen üres kézzel érkezett. Meggyőződésem, hogy ebben is óriási lehetőségeink vannak, vagy lehetnek. Tudniillik a 20. században ez a térség rengeteg szenvedést élt meg.

[01:40:39](#)

Gondoljanak csak a századforduló óta első világháború és nem akarom sorolni, '17-es forradalom, mennyi szenvedés, aztán itt is, ott is lengyeleknél, oroszoknál, mindenki ismeri a történeteket. Egészen bezáróan a sztálinizmussal a haláltáborok, a lágerek, Auschwitzok, a gulágok, és így tovább. De ezt nem lehetett mind a mai napig megírni. Az nem lehet, hogy ennyi emberi szenvedés üresen, unalmasan múljon el az emlékezetünkben. Ha pedig ennyi szenvedés volt, akkor ebből csak kultúrát tudunk teremteni, mert mást nem tudunk teremteni.

[01:41:28](#)

Igazából Közép-Európa rengeteg szenvedése arra lenne alkalmas, hogy egy nagy lelki megújulást indítson el Európában. Tudniillik az európai embernek éppen az a metafizikai igénye hiányzik most, mostanában, ami európaivá és naggyá tette. Ugye? A személyiség külön izgalmi, a kételkedés, a kétségbeesés, a dráma, satöbbi, satöbbi egyszerűen hiányzik az életükből. De a kíváncsiság nem hiányzik belőlük. Nagyon különös élményeim vannak, akárhányszor nyugaton járok, arra kíváncsiak, hogy mi van nálunk.

[01:42:12](#)

Mert történetek, szinte igaz történetek, amikben ő is megérzik, hogy nem formális történetek, hanem igazi tragédiák. Azok itt vannak. Ebben a térségben. Nem Magyarországon, hanem ebben a térségben. Nem csak Magyarországon, ebben a térségben. Tehát én azt gondolom, hogy ahogy a cenzúra megszűnésével, mert eddig a cenzúra akadályozta, hogy ezekből az emberi szenvedésekből igazi drámák szülessenek. Éppen tegnapelőtt néztem újra meg Sára Sándornak egy dokumentumfilmjét.

[01:42:50](#)

A szovjet hadifogságról készítette a *Csonka-Bereg* című filmet, de nem azt, hát azt [...] most egy másikat, ugyanebből a gondolatból nőtt ki egy ember története. Ha tehetik, nézzék meg. A film nem is film valójában, mert nincs rajta fa(?), nincs rajta, hogy is mondjam vonat, nincsenek rajta lovak, nincsen rajta hőésés, egyszerűen egy ember elmondja az életét. Nagyon röviden vázolom.

[01:43:24](#)

15 éves korában kiviszik Leventének(?). Ausztriából megszökik, elfogják az oroszok. Először elfogják, bocsánat, a magyarok és akkor elviszik, hogy kiképezzék őket, a vécseli(?) iskolába partizánnak. Partizán elleni harcra be akarják őket dobni. Ő onnét megszökik, és akkor el fogják az oroszok. 15 éves. Haza akar menni a szüleihez, akkor fogják el. Három napig halálra ítélte, ott van négy társával, 15 évesek, elhatározták, hogy megszöknek. Hát nem mérik föl ugye az életüket, hogy mivel játszanak. Az őr kint sétál az utcán és kizúdulnak, négyfelé mennek, hogy most mi lesz velük? Hát egyszerre négyfelé nem tud lőni és eltalálja őt a golyó.

[01:44:26](#)

És ott fekszik, és meséli, hogy nem érzett semmit se, és egy katona odafutott hozzá, egy orosz katona, és még le akarta löni. Rásütötte a pisztolyát, de nem volt már benne golyó. Káromkodott egyet és otthagyja. Három fiatal lány jön haza a templomból, ez húsvét körül volt, meglátják csupa vérbe, fölfogják, addigra magához tért, és felüvölt, hogy a gerince megszakad. Hát beviszik, megmosdatják és ráteszik kocsira, és nem messzi van a nagykanizsai kórház, viszik be.

[01:45:06](#)

Főnt van már a műtőn, amikor megjelennek orosz GPU-sok. A fölmetszett embert azonnal abbahagyatják az operációt. Áttekertetik. 15 éves gyerek. Áttekertetik és kiviszik az állomásra. Fölteszik egy díványra, vonatba, mert nem tud állni, se feküdni, elviszik hadifogságba. Négy évig nem tud fölállni, hogy is mondjam, úgy csúszik hanyatt, mert hát a gerince az megsérült. És elhatározta, hogy ő nem tud így élni.

[01:45:48](#)

És akkor először csináltak neki olyan mankót, amivel térden tudott csúszni. Aztán, nem tudom, az ötödik évben valahogyan föl tudott állni. Most is csak 700 métert tud menni. Most így végig élte a gulág-szigetek poklát. És hát olyan történeteket mesél el, ugye hát ezekben a táborokban például, amit én egy kis történetként a *Tüske a köröm alattban* meg is írtam, hogy a táboron belüli közbüntényesek, akiket politikai foglyok közé is oda raktak, amikor már nem tudtak másban kártyázni, emberbe kártyáztak. Tehát, ami azt jelenti, hogy aki nyert, az rámutatott, mert már nem volt semmijük, rámutatott, „*azt öld meg*”.

[01:46:51](#)

És akkor, aki vesztett, annak meg kellett ölni, mert hogyha nem ölte meg akkor őt ölték meg. Tehát ilyen világot éltünk meg. És hát, ha ebből nem lesz igazi dráma, akkor semmi, mert hát se a görögök nem éltek át ilyeneket, se a Shakespearek nem éltek. Persze, igazi tehetség kell hozzá. De az a nyersanyag, amiről eddig nem volt szabad beszélnünk, itt van előttünk, itt van közöttünk az utánunk következő nemzedékek előtt, és ezt valamiképpen kultúrává kell tenni. Egy történetet mondok megint erre, ami eszembe jut, mert életem egyik leggyönyörűbb története, nem régen hallottam. Illetve pontosabban olvastam is aztán egy könyvben.

[01:47:42](#)

Békéscsabáról elküldött nekem egy orvos háborús történeteket. Kórházvonattal volt kint a második világháborúban. És hát leírja a következőt. Már itt harcoltak Lengyelországban a doni összeomlás után, és hát megismerkedtek a lengyel partizánokkal és az egyik százados, az annyira összejátszott a lengyel partizánokkal, hogy fegyvert adott, élelmet adott, gránátokat,

aknát adott a lengyel partizánoknak. És egy alkalommal a lengyel partizánok leaknásítottak egy részt, mert várták a németeket, hogy arra jönnek.

[01:48:34](#)

És mit ad isten, a háborúban gyors váltások vannak. Nem a németek mentek arra, hanem a magyarokat indították abba az irányba. De már ezt a századost nem tudták értesíteni a lengyel partizánok. És ki robban föl? Az a százados, akitől kapták az aknát. Amikor megtudták a lengyel partizánok, hogy ez történt, hát teljes kétségbeeséssel. De mit csináljanak? Nem lehet a fronton csak úgy átízélni és részvétet kifejezni. Napokon át próbálkoztak, hogy ezt kifejezzék valahogyan. Szerezték egy rozoga repülőgépet a lengyel partizánok.

[01:49:17](#)

Erre átrepültek a vonalak fölött, mert megtudták, hogy hova temették a századost. És a repülő, ez a rozoga repülő kétfedelű repülő, amelyik életveszélyes, hát bármelyik pillanatban ugye lelőhetik, tehát váratlanul [...]. Három tiszteletkört leír a sír fölött és ledobott egy mezei virágokból font koszorút. Ennél szebb és megrázóbb történetet nagyon keveset lehet találni. Na, most ha ilyen történetek vannak, ezek mindenki számára kifejeznek valamit abból a korszakból, amit írtunk. És annak az emberi végtelenségnek, fájdalomnak is meghökkenésnek és emberi csodának a hangján, amire az ember képes.

[01:50:09](#)

Ugye? Tehát teli van ilyennel az életünk, hát hallják a dokumentumokat. De nem lesz elég csak a dokumentumokat hallani, mert egy idő után még ezek a gyönyörű dokumentumok is legyőzik az embert. Csak akkor tudunk megújulni, hogy ha mi magunk ezekből a történetekből új történetet teremtünk. Ezért óriási az emberi alkotóképesség, mert ebből lesz igazi hír, ahogyan mondtuk. Ezekből lesz igazi mű.

[01:50:45](#)

Úgyhogy itt áll előttünk ez a lehetőség, szerintem nem szabad elvesztegetnünk. Gondolják el, hogy micsoda különbség ezeken gondolkodni, mint azon, hogy az egyik párt a másik pártot hogy készíti ki. Szóval ezt csak úgy zárójelben mondom.

[01:51:12](#)

Greza Ferenc: Van e még kérdés, vélemény, hozzászólás? Tessék.

[01:51:29](#)

Kérdő 5: Lenne egy olyan kérdésem, hogy ön a *Hitel*nek a megindításakor írja azt, hogy 10 évet vártak erre a napra, mert az igazi gondolatok a föld alá, a [...] beszorultak. És most hogy

ítéli meg a *Hitel*nek azt az egy éves tevékenységét, mennyire sikerült ennek a célnak megfelelni, amit elképzelt?

[01:51:42](#)

Csoóri Sándor: A kérdés valóban nagyon jó. Én a magam szempontjából teljesen elégedetlen vagyok. Elsősorban magunkkal. Azért, mert az elmúlt évben szinte nem szerkesztettünk, hanem politizáltunk. Nem volt helyünk, szerkesztőségnek sokáig, nem volt egy akkora hely, ahova tízen be tudjunk férni, sose tudtunk eszmét cserélni. Rengeteg kézirat özönlött be hozzánk, ebből nem tudtunk úgy válogatni, hogy meg is vitassuk, meg is beszéljük. Nem olyan régen a Szállás utcában kaptunk egy szerkesztőségi helységet, ahol most már öt szobánk van. Hát ez óriási, csak kint van a város peremén szinte, ugye. El kellett fogadnunk, mert hát mi nem kaptunk az államtól sem pénzt, teljesen magunk teremtettünk meg mindent.

[01:52:46](#)

Ilyen körülmények között, hogy egyik nap Bíró Zoltántól kezdve én is, folyton jártuk az országot, előadásokat tartottunk, s keveset foglalkoztunk a lappal. A lap félig teljesítette a feladatát. Most, szerintem, mostantól kezdve, januártól kezdve meg is változtatjuk a lapot, éppen azért, mert a Magyar Fórum kiválik belőle. Tehát a Demokrata Fórum híreit meg nem tudom, micsodát átadjuk ugye Csurkáéknak.

[01:53:21](#)

Valószínűleg Csurkák, Lezsákék, satöbbi, satöbbi kihúzódnak és politikai lapot csinálnak. Nekem az a tervem, hogy sokkal inkább irodalmi lapot esszéknek, szépirodalomnak, noha szépirodalom nagyon kevés van. De a(z) esszéknek vagy politikai esszéknek úgy is, hogy emeltebb szintű esszéknek lehetőleg. Mert ugye az újságírás az hallatlanul szabad, tehát, hogyha olyan szintű esszéknek írunk csak, mint az újságokban megjelenhet, akkor nem nagyon különbözik a(z) irodalmi folyóirat az újságoktól. Remélem, hogy ezt sikerül megcsinálnunk, és akkor talán másodszor fog igazán megszületni a folyóirat.

[01:54:15](#)

Hát így beletagolódott, mint a többi is. Beletagolódott abba a sorba, amelyikbe mindegyik bent van most is, mert hát olyan nagy különbségek nincsenek, ugye, akik későbben indultak, azok talán jobban tudtak már politikai célokat tűzni maguk elé. Érthetően, mert, vagy irodalmi, bocsánat, rosszul mondtam, sokkal jobban tudtak irodalmi célokat, meg stílust maguk elé tűzni, mert a *Kapu*, a *Hitel*, a többiek, azok előbb indultak és valamilyen sajátos utat kezdtek el járni. Úgyhogy remélem, hogy erre az átalakításra szükség van, és talán jót tesz a lapnak.

[01:55:08](#)

Greza Ferenc: Tessék.

[01:55:14](#)

Kérdező 6: Szeretném megkérdezni, hogy mi a véleménye arról a gondolatról, hogy ha egy költő megírta a versét, a továbbiakban már nem úgy viszonyul hozzá, mint egy költő, hanem a versnek egy olvasója.

[01:55:24](#)

Csoóri Sándor: Ezt hogyan gondolja?

[01:55:32](#)

Kérdező 6: Én ezt úgy gondolom, hogy amikor, mivel ön ír egy verset, akkor nagyon a sajátjának érzi. És később például, mikor egy kötetet szerkeszt, már nem annyira erős ez a [...]

[01:55:44](#)

Csoóri Sándor: Ja, értem, hogy nem annyira erős, igen. Nézze, én azt hiszem, hogy aki komolyan veszi a saját verseit vagy prózáját, vagy bármit, az annyira sose tud elidegenedni tőle, hogy ő csak egyszerű olvasója legyen, mert elmondok egy történetet, ami hirtelen eszembe jut. Az egyik francia szobrász úgy eladta a modern szobrát múzeumnak, és egy alkalommal nézegeti, nézegeti és elment. Következő alkalommal egy kis csomagot, egy táskát visz magával, és amikor nem látta a teremőrt, akkor odament és elkezdte kalapálni(?).

[01:56:45](#)

Igen és akkor elvitték, elvitték a szobrászt, rárohantak a teremőrök, satöbbi, satöbbi és bíróság elé állították. Tudniillik az a szobor már a jog szerint nem az övé, ugye? De hát igazán nem lehet, hogy elidegenedjen. Higgycsiga el nekem, hogy néha találkozom régi írásaimmal és akkor az ördög vigye el, mennyivel jobban meg kellett volna írni, ugye? Tehát nem tudok. Van úgy is, hogy rácsodálkozom, hogy igen, ezt én írtam. Milyen élénk szellemű voltam még akkor.

[01:57:25](#)

De nem tudok teljesen elidegenedni tőle. Mindenesetre a kérdés izgalmas, ha próbál írni, akkor meg fogja látni, hogy körülbelül így van.

[01:57:45](#)

Greza Ferenc: Úgy tűnik, végére értünk a beszélgetésnek, kellene egy zárszót mondani. Engedjék el, csupán a Közép-Európához szeretnék még röviden visszatérni. Ezt nem kerülhetjük el, hogy itt élünk. De a helyzet korántsem olyan reménytelen. Attól függ, hogy mit veszünk mércének Közép-Európához. Bukarestet vagy Prágát? Vagy melyik időszakot, ugye? Hogy ha ennek a térségnek van egy kis lélegzetvételi ideje, akkor a prózában is azért nagy teljesítményeket csinált, ugye. Prágai író volt Kaffka, például.

[01:58:25](#)

Vagy Bécsben Muzil(?). Pesten Krúdy, Móricz európai rangú írók voltak. Szóval nem pusztán a versben, a prózában is lehet, sőt a kultúrában, az egész kultúrában [...]

[01:58:38](#)

Csoóri Sándor: Hát hogyné, Németh László, persze.

[01:58:41](#)

Greza Ferenc: Hát a századforduló az egy ilyen ritka pillanat volt a kultúrában, amikor amit Párizsban lehetett látni, még abban az évben Pesten is bemutatták. Gauguin kiállítás, a Reinhard társulat ugye Pesten is játszott éppúgy, mint Bécsben vagy Berlinben. Szóval, hogyha itt a politikai értelemben vett demokrácia kifejlődik, meg egy kis jólét hozzá, ennek a térségnek is van jövője, lehetősége, hogy Európába visszatérjünk.

[01:59:15](#)

Idő, szerencse és sok munka kell hozzá. Hát ezzel az utolsó mondattal zárom a beszélgetést és köszönöm Csoóri Sándornak, hogy eljött és a műhelyébe egy kicsit bevezette a társaságot. Őt jobban megismerhettük. Remélem, nemsoká megint sor kerül hasonlóra.

[01:59:35](#)

Csoóri Sándor: Lehet, reméljük igen.

[01:59:37](#)

Greza Ferenc: Köszönöm a közönségnek a türelmét és az érdeklődését is.

[felvétel vége]